

QARAQALPAQSTANDA BALALAR BASILIMLARIN JURGIZIWDIŃ AYIRIM MASHQALALARI

Kudaybergenov Murat

*Filologiya ilimlari bo'yinsha filofosiya doktori,
PhD. Qaraqalpaq mámleketlik universiteti*

Аннотация: Мазкур мақолада жамиятда болалар нашрининг тутган ўрни ва аҳамияти ёритилган. Шундан келиб чиққан ҳолда Қорақалпоғистон Республикасида болалар нашири фаолиятига диққат қаратилиб, ҳудудда болалар нашрининг йўлга қўйилиши, рифожланиш босқичи ва бугунги ҳолатига изоҳ бериб ўтилган. Шунингдек, болалар журналистика бўйича ижод қилиб келаётган журналистларнинг маҳорат борасидаги масалалари ҳар томонлама таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: глобаллашув, жамият, матбуот, болалар, жанр, маҳорат, таълим-тарбия, ижод, масала, мавзу.

Аннотация: В данной статье речь идет о роли и значении детских изданий в жизни общества. На этой основе было уделено внимание деятельности детских изданий в Республике Каракалпакстан, комментируя становление детских изданий в регионе, этап развития и современное состояние. Также проводится всесторонний анализ навыков журналистов, работающих в сфере детской журналистики.

Ключевые слова: глобализация, общество, пресса, дети, цель, жанр, мастерство, образование, творчество, выпуск, тема.

Abstract: This article deals with the role and importance of children's publications in society. On this basis, attention was paid to the activities of children's publications in the Republic of Karakalpakstan, commenting on the establishment of children's publications in the region, the stage of development and the current state. It also provides a comprehensive analysis of the skills of journalists working in children's journalism.

Key words: globalization, society, press, children, purpose, genre, skill, education, creativity, issue, topic.

Jamiyette balalar belgili dárejede óz ornina iye hám basqalardan kóbirek diqqatti talap etetuğın qatlam sanaladı. Bul qatlam menen jumıs alıp barıwdıń ózine tán biraz qıyınshılıqları bolıw menen birge, úlken juwappershiligi de bar. Olar tárbiyasında jol qoyılğan az ǵana qátelik, kemshilik keleshekte pútkil insaniyat turmısına jaman tásirin tiygiziwi múmkin. Bul haqqında izertlewshiler N.Qasimova hám N.Tashpolatovalar da bılay deydi: «Balalarǵa kórsetilgen hár qanday múnásibet jıllar dawamında olardıń sanasında unamsız yaqi unamlı tásir menen qalıplesip baradı hám óziniń belgili bir nátiyjesin beredi» [1:10]. Solay eken, balalarǵa tálim hám tárbiya bergende keleshekti oylap, úlken itibar menen jantasıw talap etiledi.

Búgin gálaba xabar quralları balalardıń sana-sezimine óziniń úlken tásirin ótkerip kiyatırǵanı sır emes. Balalar kishkene waqtınan hár túrli dáreklerden kelip atırǵan maǵlıwmatlar ishinde qalıp atır. Onıń ústine, bala kelip atırǵan maǵlıwmatlardıń (televidenie, radio, gazeta-jurnal, internet) tuwrı-jalǵanlıǵın ayırıp alıwǵa, ózine keregin tańlap alıwǵa shaması kelmeydi. Sonlıqtan, búgingi kúnde balalarǵa arnalǵan basılımlarǵa úlken juwapkershilikler júklenedi. Sebebi, búgingi bala – erteńgi kúndegi jámiyet aǵzası. Olardıń qanday bolıp tárbiyalanıwı búgin alǵan bilimlerine baylanıslı ekenligi óz-ózinen belgili.

Tarawdıń ilimpazları «oqıwshılar qáwimi onıń kelbetin jaratadı», [2:31-32] – dep atap ótedi. Basılımlar auditoriyasına anıqlama bere otırıp, V.Tulupov onıń tómenдеги belgilerin kórsetedi: «Anonim, waqıt hám keńislikke jayılǵan, baraqulla ózgeristegi»[3:52]. Bul anıqlamanı balalar basılımlarına da qollanıwǵa boladı. Bunda olardıń psixologiyasındaǵı ózgerisler menen túrli jaslardaǵı maǵlıwmatlardı qabıllaw qábiletine de itibar qaratıw kerek boladı. Sonlıqtan, usı orında bala, balalıq túsiniklerin anıqlap alıw maqsetke muwapıq keledi. Tiykarınan alǵanda, balalıqtı belgilewdiń túrli jolları bar. Bir nárese anıq – balalıq máńgi, ózgermeytuǵın qubılıs emes. Ol tirishilik payda bolǵan dáwirde basqasha, adamzattıń rawajlanıw basqıshlarında da hár qıylı bolǵan[4:108]. Joqarıdaǵı pikirlerden kelip shıqsaq, búgingi balalar baspasóziniń júgi de, atqaratuǵın xızmeti de ayqınlasadı. Sebebi, keleshek áwladtıń qanday bolıp jetilisiwi biziń elimizdiń erteńgi keleshegin belgileydi. Búgingi balalar – erteń reformalar júrgiziwshi, jámiyettiń kelbetin belgileytuǵın insanlar ekenligin hár qashan seziniwimiz, usı baǵdarda balalar basılımlarında olardıń tárbiyası birinshi dárejeli jumıs bolıwın umıtpawımız dárkar. Házirgi waqıtta jámiyettiń ekonomikalıq, siyasiy, sotsiallıq tarawında júz berip atırǵan túpkilikli ózgerisler balalar baspasóziniń baǵdarına da úlken ózgeris jasadı. Eski dáwir talapları kem-kem keyin serpilip, jańadan-jańa talaplar payda boldı. Sonıń menen birge, jámiyette júrip atırǵan reformalar qatarında sırtqı qáwipler de payda bolǵanın jasırıwǵa bolmaydı. Burınları balalar ósken ortalıq, tárbiya alǵan baqsha, mektep hawasınan jutıp, sonnan sabaq alsa, házirgi dáwirde dúnyanı óz torına tartıp atırǵan internet dúnyası da balalardıń tárbiyasına belgili dárejede tásir etpekte. Búgin balalardıń kópshiligi internetten dos arttıradı, ózi qızıqqan kórsetiw, multfilm, kinofilmlerin tamashalaydı. Álbette, bunıń unamsız tárepi joq. Balanıń sana-sezimi ósedi, dúnya balaları menen teńdey huqıqtan paydalanadı. Degen menen, sońǵı waqıtları internette hár túrli oydaǵı, balalardıń

waqtın hám qızıǵıwshılıǵın basqa tárepke burıwshılar da tabılıp atır. Mısalı, bir neshe jıl aldın «Kók kit» atamasındaǵı apat kópshilik balalardı jaman jolǵa baslaǵanı kópshilikke málim. Sonday-aq, internet birinshi náwbette onıń iyeleriniń tabıs deregi sanalatuǵını da shınlıq. Tabıs, dáramattı oylaǵan adam hesh qashan balalar, olardıń keleshegi, tálim-tárbiyasın birinshi orınǵa shıǵarmaydı. Eń baslısı pul tabıw, al balalardıń sana-sezimi, erteńgisi bolsa olardıń jumısı emes. Sonlıqtan, internette kóbirek balalardı túrli-túrli oyunlar menen tartqısı keledi. Tuwrı, oyun oynamaytuǵın bala bolmaydı. Biraq, hámme nárseniń de shegi bolǵanı kibi, oynınıń da ólshemi bolǵanı jaqsı. Al, internettegi oýınlardıń baslı maqseti bolsa – kóbirek balalardıń bos waqtın urlap, tabıs tabıwdı oylaytuǵını bar. Bul bolsa, balalar oýınǵa berilip ketip, sabaqlarǵa úlgeriwine keri tásirin tiygizip atır.

Ulıwma alǵanda, házir balalardı óz erkine taslap qoyıw, internet táseri astında sanası pás, pikirlew dúnyası tómen áwladtı tárbiyalaw menen barabar. Demek, buǵan hasla jol qoyıwǵa bolmaydı. Sonıń ushın, búgin respublikamızdaǵı balalar basılımlarınıń tiykarǵı wazıypalarınan biri balalardı kámil insan, Watandı súyetuǵın azamatlar etip tárbiyalaw bolıp tabıladı. Bunıń ushın házirden-aq balalar tárbiyası, olardıń qızıǵıwshılıǵın esapqa alıw, tálim-tárbiya, bilim beriw, salamat áwladtı tárbiyalawǵa bar kúsh hám qurallardı jumsaw talap etiledi. Basılımları qatarında «Jetkinshek», «Ǵumsha», «Qarlıǵash» hám «Qo‘ng‘iroqcha» basılımları balalar jurnalistikasın rawajlandırıw, ósip kiyatırǵan áwladtı Watanǵa sadıq, kámil insanlar bolıp jetilisiwinde tutqan ornın hesh nárese menen salıstırıp bolmaydı, álbette. Ásirese, solardıń ishinde óz salmaǵı, atqarǵan jumısları menen kóringen «Jetkinshek»tiń ornı bir tóbe. Gazeta derlik 90 jıldan berli respublikamız balalarınıń súyikli basılımlarına aylanıp, balalardıń baxıtlı keleshegin jaratıwǵa tınımsız xızmet etip kiyatır.

Analizlerge kóre, Qaraqalpaqstanda balalar basılımları ótken XX ásirdeń 80 – 90-jılları mektep oqıwshılarınıń kópshilik bólegin qamtıp alǵan. Buǵan sol jılları gazeta háptesine eki márte, ayına segiz márte shıqqanı, jılına 5-10 mıńǵa shamalas xat alǵanı hám tirajı 40 mıńnan aslamǵa jetkeni ayqın gúwa. Jáne bir aytatuǵın tárepi, sol dáwirde házirgidey internet bolmaǵanı ushın balalar jalǵız dárek esaplanǵan gazetalarǵa súyengen. Onnan ózleriniń qatarları, doslarınıń turmısı, jetiskenligi menen tanısıp barǵan. Olarǵa teńlesiw, solarday úlgili bolıwǵa umılǵan, háreket etken.

Ótmishke názer salsaq, hár bir áwlad óziniń jaratıwshılıǵı menen ótken áwladtı jańalap baradı. Biraq, búgingi kúnde bul dástúr kórinbeydi. Burınnan qalıplesken

túsinikler, ólshemler ózgeriske ushıradı. Bul balalar psixologiyasına da tásir jasadı. Házir balardı «qızıqtırır» burıńıdan biraz qıyın. Sebebi, olardıń sanasın kóbirek internettegi virtual oynılar iyelep alǵan, ulıwma kishkene jastaǵı balaǵa shekem uyalı telefon tásirine túsip qalǵan. Bul bolsa balalar basılımlarına da kerı tásirin ótkerdi. Sonlıqtan, búgin «Jetkinshek» gazetası balalarǵa burıńıdan da jaqınlasıwı, olardıń qızıǵıwshılıǵı, oyları, pikirlerin biliwi talap etilmekte. Balalar tárbiyası degende tek gazetaǵa kelgen kishkene balardıń gúrriń, qosıq, bolǵan waqıya, maqalaların jariqqa shıǵarıw, sonday-aq, úlkenler ómiriniń úgili táreplerin kórsetiw menen sheklenip qalıw menen nátiyjege erisip bolmaydı. Onda gazeta bir toparǵa ǵana xızmet etken, al qalǵanları shette qalǵan sanaladı. Olarǵa hár tárepleme tásir jasaw, ómir, dúnya qubılısları tuwralı keńirek pikirlewge úyretiw, dúnya balaları, olardıń oyları menen tanıstırıp barıw da auditoriyasın kóbeytiwge tásir jasaydı. Házirgi kúnde «Jetkinshek» gazetasınıń sanların aqtara otırıp, tómendegi juwmaqqa keliwge boladı: basılımlar kóbirek balardıń dóretiwshiligine orn beriwdi jolǵa qoyǵan. Olardıń maqalaları menen qatar, dóretpeleri gazeta betlerin bezegen. Sonday-aq, dúnyaǵa belgili jazıwshılar menen bir qatarda qaraqalpaq ádebiyatı wákilleriniń shıǵarmaları, muǵallimlerdi maqtanış tutqan oqıwshılar, muǵallimlerdiń úgit-násiyatlarına kóbirek orn ajratılǵanın kóriwge boladı. Álbette, joqarıdaǵı berilgenlerdiń hesh birin de búgingi dáwirdeń materialı emes dewden jiraqpız. Solay da, bir nárese anıq, bular menen basılımlardıń nusqasın kóbeytiw, kóbirek auditoriyaǵa kirip barıw ańsat bolmaydı. Úgit-násiyattı balalar mektepte muǵallimlerin, úyinde ata-anasınan da aladı. Balanıń psixologiyasındaǵı «men» barlıq waqıtta ózine berilgen aqıldı qabıllay beriwge meyil emes. Sonlıqtan, redaksiya tikkeley auditoriya qızıǵıwshılıǵın úyrenip, soǵan qaray baǵdar alıwı maqsetke muwapıq keledi dep oylaymız. Bunı tómendegishe islewge boladı:

1. Tikkeley baylanıs. Auditoriyadan ne tuwralı bilgisi keletuǵının, qanday máseleler qamtilmay atırǵanın sorap barıw.
2. Túrlı oynılar arqalı baylanıs jasaw. Gazetada bunday usıl burınnan bar. Ótken XX ásirdeń 80-jılları gazetada túrlı krossvord, skandvordlar berilgen, oqıwshılardan kóplegen xatlar alıńǵan. Búgin bunıń basqasha jolların islew de múmkin. Mısalı, sotsiallıq tarmaqta óz kanalın ashıp, onda auditoriya menen tikkeley baylanıs ornatiw. Sonday-aq, balardı sóz benen, aqıl menen iyelep alıwǵa qaraǵanda, oynı arqalı kewline jol tabıw biraz jeńilligin de esapqa alıw kerek. Balaǵa túrlı oynılar arqalı sabaq

berilse, nátiyje boladı. Sonlıqtan, gazetada túrli bas qatırma oynılar beriliwi maqsetke muwapıq. Bunday mısıl gazetada joq emes. Gazetanın 2019-jılǵı sanında Gúlmira Alquwatova tárepinen tayarlanǵan «Qáne, kim burın tabadı?» [5] rubrikasında «Oylan, izlen, tap» basqatırması berilgen. Bul da balalardıń oy-órisin ósiriwge, qızıǵıwshılıǵın arttırıwǵa xızmet etedi.

3. Balalardıń balalar tuwralı pikirleri de az. Mısalı, gazetada bir oqıwshı mektebindegi oqıwshılar, ata-analar, muǵallimler menen qarım-qatnası haqqında pikir júrgiziwi. Bunda álbette, jetiskenlikleri menen kemshilikleri de tilge alınıwı kerek. Mektepte qanday sabaqlar oqıwshılardı jalıqtıradı yamasa úydegi ata-ananın qanday qatnası olarǵa unamaydı hám.t.b.

4. Gazeta betlerinde balalarǵa arnalǵan túrli skandvordlar berilmey atır. Bizińshe, skandvordlar balalar talǵamınan kelip shıqsa, olardı qızıqtıradı. Skanvordlar tek atamalar menen baylanıslı bolıp qalmaq, mektep sabaqlıqlarındaǵı sorawlarǵa qurılsa nátiyjesi joqarı boladı. Balalar skanvord sheshiw menen birge, pándi de ózlestirip baradı.

5. Túrli pán dógerekleri de beriliwi kerek. Matematika, inglís tili, rus tili, qaraqalpaq tili, ádebiyat hám taǵı pánler boyınsha. Balalardı jalıqtırıp qoymaw ushın sorawlar oynı túrinde beriliwi auditoriyanıń qızıǵıwshılıǵına alıp keledi.

6. «Jetkinshek» gazetasında kóbirek úlgili oqıwshı, qosıq, bolǵan waqıya dóretken oqıwshılardı kóriw múmkin. Pikirimizshe, óner, kásip, qızıǵıwshılıq tuwralı rubrikalar da kerek. Mısalı, bir bala ustashılıqqa qızıǵadı hám t.b.

7. Búgin sport tarawı Ózbekstanda jedel rawajlanbaqta. Gazetada chempionlar, jeńimpazlar tuwralı maqalalar bar. Biraq, olardıń chempion bolǵanı bir waqıya. Adamdı talpındırıwı múmkin. Degen menen, balalarǵa olar qalayınsha bunday dárejege jetti, qanday mashqala, jollardı basıp ótti, mine usı tárepi qızıq. Chempionlar tuwralı keńirek hám hár tárepleme qamtılǵan materiallarǵa da talap joqarı.

8. Internettiń zıyanlı táreplerin aytıw basım. Tuwrı, internettiń zıyanlı táreplerin de aytıw kerek, biraq tiyinniń ekinshi tárepi de bar. Sonıń ushın internet ne ushın kerek, qanday jaǵdayda qáwipli, onnan durıs paydalanıw ayqın mısallar menen túsindirilse, faktler menen tiykarlap berilgeni maqsetke muwapıq.

9. Dúnya tanıǵan ataqlı insanlar, ilimpazlar tuwralı maqalalar da kórinbeydi. Bizińshe, balalardıń sabaqqa qızıǵıwshılıǵın arttırıw ushın olardıń ómir jolı, sonday belgili insanlardıń jetiskenlikleri boyınsha keń túrde maǵlıwmatlar berip barılǵanı

dıqqatqa ılayıq. Sonday-aq, sırt el balaları, rawajlanğan ellerdegi oqıw, mektep, muğallimler menen oqıwshılar qarım-qatnası tuwralı maqalalar da búgingi auditoriyanı tartadı.

10. Qaraqalpaq ádebiyatın, kórkem ónerin, bilimlendiriwın hám basqa da tarawlardı rawajlandırıwda úles qosqan ibratlı insanlar, olardıń unamlı islerin balalar talǵamına sáykeslep ápiwayı tilde beriw jetispeydi.

Ulıwma alǵanda, búgingi kúni Qaraqalpaqstan balalar baspasóziniń ornı hár qashanǵıdan joqarı. Sebebi, kún sanap ózgerip, qubılıp atırǵan dúnyada maǵlıwmatlar aǵımı tolıp atır. Balalardıń oy-pikirin burmalawshı, basqasha tárbiyalawǵa baǵdarlawshı maǵlıwmatlar basım bolıp atırǵanın da biykarlap bolmaydı. Jas áwladtıń sana-sezimi, oy-órisi ele maǵlıwmatlardı tańlap alıw qábiletine onshelli iye bolmaǵanlıqtan, gazetada islewshı jurnalistler, redaktorlar usı táreplerin baslı itibarǵa alıwı talap etiledi. Búgingi bala – erteńgi keleshegimiz, erteńgi mámleketimiz iyeleri eken, olardıń sana-sezimin joqarılatıw, ideologiyalıq immunitetin qalıplestiriw, tek ǵana ata-ana yaki mekteptegi muğallimlerdiń tárbiyası ǵana emes, baspasóz tarawı, balalar baspasóziniń de tiykarǵı maqsetlerinen biri bolıwı zárúr. Sonlıqtan, Qaraqalpaqstan balalar baspasózi, onda islewshı jurnalist kadrlardı tayarlaw, olardıń sheberligin arttırıw, olarda jańa zamanǵa say pikirlewin rawajlandırıw baslı wazıypalardan biri bolıp qalmaqta. Eger balalar jurnalistikasına pisent etpesten qarasaq, nemquraydılıq kórsetsek, onda keleshegimizdi oylamay, balalar keleshegin basqalar qollarına tapsırǵan menen teńdey is tutqan bolamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Қосимова Н., Тошпўлатова Н. Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларида болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари. Олий таълим муассасалари журналистика факультетлари талабалари учун ўқув қўлланма. – Т.: 2014. 10-6.
2. Бочаров А.Г. Основные принципы типологии современных журналов. (А.Г.Бочаров) Вести Московского университета. Сер.10. Журналистика – 1973. – С. 31-32
3. Тулупов В.В. Газета: маркетинг, дизайн, реклама. Новые тенденции в изданий газет. Воронеж: Кварта, 2001. – С. 52.
4. Блонский П.П. Педология: Учебное пособие. Блонский П.П –М: Гардарики, 2006. – С. 108.
5. «Жеткиншек» газетасы, 2019-жыл 31-октябрь, №44 (5386).

